

Uniwersytet Warszawski
Wydział Lingwistyki Stosowanej
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej

mgr Ruslana Kramar

Autoreferat rozprawy doktorskiej

Przemyska „jesień życia” (1920-1947)

Ulany Krawczenko

Promotor

dr hab. Joanna Getka

Warszawa 2020

Rozprawa doktorska poświęcona jest analizie wpływu biografii na dorobek pisarski klasyka literatury ukraińskiej Ulany Krawczenko (1860-1947). Szczególną uwagę poświęcono późnemu tzw. przemyskiemu okresowi jej życia – lat 1920-1947. Literatka jest pierwszą kobietą w dziejach piśmiennictwa ukraińskiego, która wydała drukiem zbiór własnych wierszy (*Prima Vera*, 1885). Przez wiele lat z wielkim zaangażowaniem wiele lat pracowała też jako nauczycielka w szkołach ludowych.

W literaturoznawstwie stereotypowo kojarzy się ją jednak z postacią słynnego ukraińskiego pisarza Iwana Franki, który był przyjacielem i mentorem poetki w latach jej młodości. Wielu krytyków rozpatrywało i nadal rozpatruje twórczość Ulany Krawczenko przez pryzmat jej bliskich relacji z tym wybitnym przedstawicielem literatury ukraińskiej, przez co w centrum uwagi badaczy pozostaje ten z końca XIX w., a z pola widzenia znika solidny dorobek pisarki z okresu międzywojennego.

Do końca pierwszej dekady XXI w. badania nad późnym okresem życia i twórczości Ulany Krawczenko były utrudnione z braku dostępu do większej części jej prywatnego archiwum, które na skutek skomplikowanych wydarzeń powojennych znalazło się w Archiwum Klasztoru Ojców Bazylianów w Warszawie i do niedawna nie było uporządkowane. Niniejsza praca jest pionierską pod względem wykorzystania licznych nieznanych i nigdy wcześniej nie publikowanych materiałów dotyczących biografii i dorobku literackiego znanej ukraińskiej pisarki.

1. Cel naukowy rozprawy doktorskiej

Celem rozprawy doktorskiej jest naświetlenie białych plam w życiorysie klasyka literatury ukraińskiej Ulany Krawczenko oraz analiza w świetle nowych źródeł jej bogatej spuścizny międzywojennej, w tym reinterpretacja jej utworów w kontekście wcześniej niewiadomych szczegółów biografii literatki. Zadaniem pracy jest więc wypełnienie znaczącej luki w literaturoznawstwie ukraińskim analizą twórczości Ulany Krawczenko tego okresu. Celu tego nie da się osiągnąć bez szczegółowej analizy nieznanej biografii Ulany Krawczenko w przemyskim okresie jej życia.

Wątki biograficzne i artystyczne przeplatają się w twórczości Ulany Krawczenko szczególnie silnie. W efekcie często niemożliwym jest pełne zrozumienie myśli autorskiej pisarki bez poznania faktów biograficznych i odwrotnie – uzupełnienie wiedzy o pewnych momentach życia Krawczenko, bez zagłębienia się w jej twórczość, która daje odpowiedzi na niektóre pytania.

W niniejszej pracy wychodzono z następujących założeń badawczych:

- późny okres życia i twórczości Ulany Krawczenko (1920-1947) niezasłużenie pozostaje „terra incognita” w badaniach literaturoznawczych;

- oceny wielu krytyków spuścizny literackiej Ulany Krawczenko (na przykład Denysa Łukijanowycza, Arsena Kaspruka, Ireny Knysh i in.), jako „satelickiej” wobec twórczości Iwana Franki są nieobiektywne, a czasem wręcz krzywdzące;

- większość dorobku pisarskiego literatki powstało i było opublikowano nie w latach jej młodości (lata 80.-90. XIX w.), które do tej pory były przedmiotem szczególnej uwagi badaczy, lecz w okresie międzywojennym (lata 20.-30. XX w.), który stanowi przedmiot zainteresowania przedłożonej analizy;

- luki w istniejących opracowaniach naukowych na temat twórczości literackiej i biografii Ulany Krawczenko w dużej mierze spowodowane są utrudnionym dostępem do prywatnego archiwum pisarki, znaczna część którego do niedawna była niedostępna dla badaczy;

- nieznanne fakty biografii Ulany Krawczenko (nieszczęśliwe małżeństwo, śmierć syna Jerzego Niementowskiego w wojnie polsko-ukraińskiej z rąk Ukraińców, życie w okupowanym przez ZSRR Przemyślu) rzucają nowe światło na znaczną część jej twórczości pisarskiej;

- nieznaną do tej pory bogatą spuścizną epistolarną i publicystyczną pisarki jest dowodem na to, że w późnym okresie życia, będąc emerytką, była ona niezwykle aktywna społecznie – udzielała się w ukraińskim ruchu kobiecym oraz organizacjach o charakterze patriotycznym;

- Wbrew stereotypowemu postrzeganiu emerytury, jako czasu bezczynności profesjonalnej, dla Ulany Krawczenko okres po 1920 r. był czasem wyjątkowej aktywności literackiej, wydawniczej i publicystycznej.

2. Materiał źródłowy

Bazą źródłową rozprawy doktorskiej są przede wszystkim materiały z Zespołu Dokumentów Ulany Krawczenko w Archiwum Klasztoru Ojców Bazylianów w Warszawie przy ul. Miodowej (sygn. Zespół XX, *Уляна Кравченко-Юлія Шнайдер*) oraz archiwalia z Oddziału Rękopisów i Tekstologii Instytutu Literatury Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (sygn. *Кравченко Уляна*, Фонд №132; од. зб. 246; 1860-1942 pp.).

Cenne informacje, szczególnie fotomateriały, udało się pozyskać w Mikołajowie, w Muzeum Ludowym imienia Ulany Krawczenko i Mykoły Ustyjanowycza.

Ważną składową materiałów źródłowych są także wspomnienia świadków epoki, artykuły z prasy międzywojennej (*Жінка, Наша хата, Мета, Вісник* i in.), częściowo informacje od mieszkańców Przemyśla, które zostały pozyskane w trakcie badań terenowych, przeprowadzonych w latach 2010-2019.

Źródłem do analiz są również publikacje naukowe ukraińskich i polskich badaczy, dotyczące życia i twórczości Ulany Krawczenko. Wielką wartość przedstawiają notatki na temat pisarki autorstwa jej dzieci – syna Jerzego Niementowskiego oraz zapiski, listy, notatki córki – Julii-Walerii Niementowskiej.

3. Motywy wyboru problematyki badawczej

Opracowań biograficznych poświęconych życiu poetki powstało stosunkowo niewiele. W istniejących publikacjach literaturoznawczych i biograficznych przemyski okres życia i twórczości Ulany Krawczenko jest dość słabo zbadany, a często w ogóle pomijany¹. Badania nad dorobkiem Krawczenko jako autorki, jak zauważa krytyk literatury Roksolana Żarkowa, ograniczają się obecnie do sporadycznych analiz związanych z almanachem *Перший вінок*, działalnością pierwszych ukraińskich feministek (m.in. Natalii Kobryńskiej), poezją modernizmu i literaturą zachodniej Ukrainy, czy w końcu rozwojem działalności pedagogicznej i społecznej na Ukrainie². W rozprawie doktorskiej analizie podlega twórczość niesłusznie niedocenionej pisarki ukraińskiej, która zyskała w opinii obiegowej status pisarki drugoplanowej, co więcej, tworzącej poza głównymi ośrodkami kultury. Jednak właśnie z tego powodu badanie twórczości Ulany Krawczenko ma kapitalne znaczenie dla całokształtu obrazu literatury ukraińskiej. Patrząc przez pryzmat pewnej *normy lokalnej, swoistego dialektyzmu*

¹ Zob.: Арсен Каспрук, *Уляна Кравченко. Літературно-критичний нарис*, w: Уляна Кравченко, *Вибрані твори*, Київ 1958, s. 3-28; Віра Агеєва, *Життєпис емансипатки, або Як стати самій ціллю*, w: Уляна Кравченко, *Хризантеми*, Київ 2019, s. 5-16; Галина Волощук, *Художнє мислення Уляни Кравченко*, Київ 2018; *Наша Уляна Кравченко*, Упор. Олег Коцюба, б.м.в., 1997; Ірена Книш, *Юність Уляни Кравченко*, w: Ірена Книш, *Три ровесниці*, Вінніпег 1960, s. 6-92; Юрій Ковалів, *Історія української літератури, кінець ХІХ-поч. ХХІ ст.*, т. 1, Київ 2013; Марія Козак, *Про Уляну Кравченко (опарте на свідченнях сучасників і з рукописів Уляни Кравченко)* w: Уляна Кравченко, *Твори. Повне зібрання*, Юліян Бескид (red.), Торонто 1975, s. 11-19; Софія Русова, *Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер – Нементовська)*, w: *Наші визначні жінки. Літературні характеристики-сюжети*, Вінніпег 1945, s. 29-32.

² Роксолана Жаркова, *Гібридне „я” саморепрезентатки у жіночому письмі (на матеріалі повісті „Хризантеми” Уляни Кравченко)*, w: „Вісник Львівського університету”. Серія філологічна, 2014, Вип. 60, ч. 2, s. 231.

*regionalnego*³, a nie wiodących w tym okresie ukraińskich centrów kulturowych, rozszerzamy granice ukraińskiego dziedzictwa kulturowego. Teksty Ulany Krawczenko, które powstały w okresie międzywojennym:

1) tworzą ogół środowiska literackiego epoki w ogóle. Jak zauważa Jan Nowak Dłużewski, dopiero dzięki możliwie najpełniejszemu zbadaniu twórczości obejmującej również analizę tekstów pisarzy drugoplanowych można wskazywać prawdziwe „gwiazdy”, talenty pisarskie epoki⁴;

2) pozostają znakiem historii i tradycji literackiej;

3) zawarte w nich dane są świadectwem kultury, sposobu myślenia i zachowania współczesnych.

Ze wskazanych względów badanie twórczości Ulany Krawczenko wymaga podejścia interdyscyplinarnego i polidyscyplinarnego, ponieważ tylko ono gwarantuje jak najpełniejszy opis zawartej w pracy problematyki. W badaniu zastosowano charakterystyczne dla biblioznawstwa badania archiwalne, odwoływano się do zaczerpniętych z psychologii badań nad starością⁵. Przede wszystkim zaś, w rozprawie wykorzystano typowe dla literaturoznawstwa metody analizy tekstologicznej, choć podjęta analiza stanowi również wkład w badania z zakresu historii literatury i kultury literackiej. Wpisują się one zarazem w nurt kulturowej teorii literatury⁶,

Z kolei historia literatury w ujęciu zastosowanym w niniejszej rozprawie ma wymiar szczególny, a rozpatrywana jest przez pryzmat badań biograficznych, które służą już nie tyle tylko jako temat badań, ale przede wszystkim jako środek poznania faktów literackich⁷.

³ Por. Dobrochna Ratajczak, *Z problemów geografii teatru*, w: *Biografia. Geografia. Kultura literacka*, J. Ziomek i J. Sławiński (red.). Wrocław 1975, s. 233.

⁴ Por.: Jan Nowak-Dłużewski, *Poezja polityczna w Europie i w Polsce*, w: *Studia i szkice*, Warszawa 1973, 15-20, s. 18.

⁵ Małgorzata Karpińska, Andrzej Szwar, *Wprowadzenie. Kilka uwag o społeczno-kulturowych kontekstach starości w badaniach historycznych*, w: *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku (na tle porównawczym)* Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwar (red.), Tom I, Warszawa 2016, s. 9-18.

⁶ *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Michał Paweł Markowski, Ryszard Nycz (red.). Kraków 2006; Ryszard Nycz, *Wprowadzenie*, w: *Kulturowa teoria literatury 2: poetyki, problematyki, interpretacje*, Teresa Walas, Ryszard Nycz (red.), Kraków 2012, s. 7-27, s. 27; Tomasz Kunz, *Kulturowa socjologia literatury – rozpoznania i propozycje*, w: *Kulturowa teoria literatury 2: poetyki, problematyki, interpretacje*, Teresa Walas, Ryszard Nycz (red.), Kraków 2012, s. 413-438

⁷ Piotr Kulas, *Pomiędzy autobiografią a biografią. Biografia literacka jako źródło badań socjologicznych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 9, nr 4, 2013 s. 64–81, s. 66.

W tym kontekście warto zarazem odnieść się do toczącej się w literaturoznawstwie polskim dyskusji na temat konieczności powrotu do pogłębionych badań biograficznych⁸. Badania te, w nurcie „literaturoznawstwa osobistego” (wg określenia R. Nycza)⁹ pozwalają na dogłębne poznanie nie tyle nawet samego autora, co jego twórczości. Literaturoznawstwo osobiste stanowi bowiem klucz do zrozumienia myśli autorskiej, dzięki nierzadko osobistej interpretacji własnych dzieł, których pisarze dokonują w swoich tekstach pisanych do „szuflady”, w swoich pamiętnikach, listach do bliskich osób.

Podejście to, zastosowane na gruncie literaturoznawstwa, pozwala na przeprowadzenie swobodnego studium przypadku: dogłębne poznanie spojrzenia jednostki na ukraińskie środowisko literackie w okresie międzywojennym. Analiza niezbadanych dotąd archiwaliów Ulany Krawczenko pozwala na prezentację jej odbioru tego środowiska, a przede wszystkim jego niekwestionowanego lidera (a prywatnie przyjaciela Krawczenko) Iwana Frankę, ale również ogólniej – sytuacji społeczno-kulturowej, w tym zwłaszcza rozwoju ruchu emancypacyjnego kobiet w początku XX wieku w Galicji wschodniej.

Zastosowana w niniejszych badaniach metoda dokumentów osobistych¹⁰, metoda biograficzna (autobiograficzna) wykorzystuje listy, autobiografie, pamiętniki, notesy, luźne zapiski, notatki, fotografie, ale również ustne i pisemne świadectwa najbliższych Ulany Krawczenko. Zebrane źródła umożliwiają zastosowanie, zgodnie z klasyfikacją Jana Szczepańskiego, metody analizy treści, a także metody typologicznej¹¹.

4. Struktura rozprawy doktorskiej

Praca składa się z trzech, poprzedzonych uwagami wstępnymi, rozdziałów w których zarysowano tło historyczne i teoretyczne badań, a także założenia metodologiczne.

Pierwszy rozdział przedstawia początki biografii twórczej poetki o mieszanym austriacko-ukraińskim pochodzeniu (nazwisko panieńskie Schneider), pokazuje proces jej dojrzewania światopoglądowego oraz źródła poglądów na misję i zadania pisarza ukraińskiego.

⁸ Agnieszka Galewska, *Zwrot biograficzny w feministycznej krytyce literackiej*, w: *Dwadzieścia lat literatury polskiej 1989-2009. Idee, ideologie, metodologie*, Arleta Galant, Inga Iwasiów (red.), Szczecin 2010.

Anna Nasiłowska, *Biografie: zwrot biograficzny*, „Dwutygodnik.com. Strona kultury” nr 16, 10, 2009. Bernadetta Darska *Biografia jako popularyzowanie i przypominanie. Kilka refleksji wokół (auto)biografii Stanisława Grzesiuka*. „Teksty Drugie” nr 1, 2019.

⁹ Anna Legeżyńska, *Wystarczy mocno i wytrwale zastanawiać się nad jednym życiem... Biografistyka jako hermeneutyczne wyzwanie*. „Teksty Drugie” nr 1, 2019.

¹⁰ Ingeborg Helling, *Metoda badań biograficznych*, „Kultura i społeczeństwo”, nr. 3, 1985.

¹¹ Jan Szczepański, *Metoda biograficzna*, w: J. Szczepański, *Odmiany czasu teraźniejszego*, Warszawa 1971, s. 8.

Przeanalizowano również wpływ fatalnych wydarzeń w życiu osobistym Ulany Krawczenko (nieudane życie małżeńskie, tragiczna śmierć, zabitego podczas wojny polsko-ukraińskiej, syna) na tematykę i walory estetyczne utworów literackich tej piewczyni ukraińskiej niepodległości.

Rozdział drugi przybliży okoliczności życia pisarki w okresie międzywojennym, kiedy po przejściu na emeryturę zamieszkała ona w Przemyślu. Był to trudny, a zarazem niezwykle twórczy okres jej życia: po niezwykle bolesnych doświadczeniach I wojny światowej znalazła w sobie siły, by zająć się twórczością literacką: uporządkowała swój dotychczasowy dorobek oraz aktywnie tworzyła nowe dzieła. Podkreślono fakt znacznej dysproporcji między liczbą wydanych przez pisarkę w latach młodości książek oraz w okresie przemyskiej „jesieni życia”, kiedy to Ulana Krawczenko wykazała się niezwykle aktywnością twórczą. Analizie poddano liczne utwory (poezje, prozę i dramaty), które wydane były lub powstały w międzywojniu. Uwagę zwrócono również na działalność publicystyczną i społeczną pisarki, która w latach 20.-30. XX w. była swoistą żywą legendą dla Ukraińców Galicji Wschodniej. Jako pionierka ukraińskiego ruchu kobiecego i członkini wielu organizacji społecznych była autorką licznych wierszy okolicznościowych i wspomnień z lat młodości.

W rozdziale trzecim analizie podlega twórczość ostatniego okresu życia Ulany Krawczenko – czasy II wojny światowej i pierwszych lat powojennych. Pokazano także, jak stalinowska machina propagandowa próbowała wykorzystać jej autorytet (jako znanej pisarki ukraińskiej i przyjaciółki Iwana Franki) dla swoich celów. Na podstawie materiałów archiwalnych zrekonstruowano ostatnie lata życia pisarki, kiedy powojenne władze komunistyczne postanowiły deportować ją z Polski do ZSRR. Naświetlono także fakt, dlaczego leciwej literatce udało się uniknąć wysiedlenia z Przemyśla.

W zakończeniu przedstawiono wnioski płynące z analizy twórczości literatki. Aktywność i dorobek Ulany Krawczenko z późnego okresu życia przeczą jej stereotypowemu obrazowi, na którym przedstawia się ją jako satelicki fenomen Iwana Franki.

5. Wnioski końcowe.

Twórczość Ulany Krawczenko, ukraińskiej pisarki o austriackich korzeniach, która była mocno osadzona w kulturze polskiej, w późnym okresie jej życia w znacznym stopniu odzwierciedla złożoność sytuacji socjokulturowej na pograniczu polsko-ukraińskim w pierwszej połowie XX w.

Dokładna analiza dorobku i biografii Ulany Krawczenko prowadzi również do wniosków na temat postrzegania jej miejsca w dziejach literatury ukraińskiej przez krytykę. Na przestrzeni

kilku dekad, szczególnie po II wojnie światowej, badacze skupiali swoją uwagę na wczesnym okresie działalności literackiej pisarki, szczególnie na jej poezji wydanej przy wsparciu Iwana Franki. Natomiast znacznie mniej uwagi poświęcało się dorobkowi pisarki z „przemyskiego” odcinka jej życia. Niekorzystne dysproporcje w postrzeganiu literackiej spuścizny Ulany Krawczenko nie sprzyjały adekwatnej ocenie całokształtu jej dorobku. W ten sposób utrwalono na Ukrainie „kanoniczny” obraz Ulany Krawczenko jako poetki z końca XIX w. W ukraińskich podręcznikach i antologiach wymienia się ją w kontekście dziejów literatury dziewiętnastowiecznej.

Przyczyn takiego stanu rzeczy dopatrywać się można w specyficznej sytuacji klasyka literatury ukraińskiej po II wojnie światowej. Znalazła się ona bowiem w zagranicznym – względem Ukrainy sowieckiej – Przemysłu. Bogate archiwum, które rzuca światło na życie i twórczość pisarki w latach 20.-30. XX wieku, do niedawna było jeszcze nieznane badaczom. Poza tym w ZSRR znaczna część międzywojennego literackiego dorobku Ulany Krawczenko była tematem tabu ze względu na jego wymowę ideologiczną. Nie wspomniano nawet, że poetka pisała wiersze metafizyczne czy patriotyczne, a tym bardziej antysowieckie. Taki stan wiedzy odziedziczyła nauka ukraińska już po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości.

Wydaje się jednak, że całościowe spojrzenie na dorobek pisarki oraz właściwe odczytanie jej poetyckiego języka, możliwe jest dopiero po zbadaniu i upowszechnieniu jej biografii uzupełnionej o nieznane jeszcze niedawno karty. Niniejsza rozprawa ma w założeniu stanowić przyczynek do dalszych badań nad twórczością pierwszej ukraińskiej poetki, której twórczość ukazała się drukiem.

Historia życia i dorobek pisarski Ulany Krawczenko powinny stać się swoistą lekcją dla współczesnych Polaków i Ukraińców, którzy mieszkają i pracują obok siebie. W obecnych czasach temat ten jest szczególnie aktualny.

